

Håkan Sandvik

Känsliga begrepp om Israel och judar

Under året har Svensk Kyrkotidning publicerat ett antal artiklar som vill uppmuntra till ett samtal om Israel-Palestina-konflikten och också diskutera vårt förhållningssätt mot palestinier och judar.¹ I denna artikel ger Håkan Sandvik sin syn på några kontroversiella termer och begrepp som ofta används när Israel och judar diskuteras.

Det konstateras ofta att det är konfliktfyllt att tala om politik och religion i Mellanöstern. Säkert finns det många förklaringar men en förklaring är definitivt att vi talar förbi varandra på grund av att vi sätter olika innebörd i de ord vi använder. Det finns ingen neutral vokabulär, utan de termer vi använder avslöjar oftast på vilken sida vi står eller varifrån vi inhämtar vår information. Det innebär att vi dömer ut en annans åsikt på grund av vilka ord han/hon använder och från den utgångspunkten kan det inte bli någon fruktbar fortsättning på diskussionen. Det märkliga är att detta är ett mycket mera laddat i Sverige än i Israel och Palestina, där de flesta kan vara flexibla med ordvalet. Jag instämmer helt med min tidigare kollega, Åke Skoogs uttalande att jag har inga problem med judar och inte heller med palestinier men judarnas och palestinernas vänner klarar jag inte av. Jag brukar tillspetsat konstatera att jag har träffat ytterst få Israel-vänner men jag har träffat många vänner av sin dröm om Israel. Samtidigt har jag träffat ytterst på Palestina-vänner men jag har träffat många vänner av sin solidaritet med Palestina.

Allra känsligast är det vilka ord vi använder om Israel och judar. Vad står begreppen anti-sionismen, anti-judaismen, antisemitismen etc för? Är det olika begrepp eller är de utbytbara med varandra? Det finns naturligtvis olika definitioner av termerna men inte sällan blandas begreppen ihop i debatterna och kritik mot Israel utdöms som antisemitismen, vilket naturligtvis är det starkaste begreppet. Generellt kan man

säga att anti-sionismen står för ifrågasättandet av den sekulära staten Israel, anti-judaismen är ifrågasättande av judendomen som religion och antisemitismen är ifrågasättandet av judarna som folk. Men variationerna är många och begreppen används så kategoriskt svart-vitt att de snarare stänger än öppnar diskussioner.

Ett sådan värdeladdat ord är ”ersättningsteologi”. Det används mycket allmänt som ett skällsord

utan att man egentligen definierar vad man menar. I diskussionen kring Mitri Rahebs bok ”Tro under ockupation: palestinsk bibeltolkning”, var det intressant att se hur alla backade genast ordet ”ersättningsteologi” nämndes. Det är lätt att förstå eftersom ersättningsteologi ofta används som en synonym till antisemitismen. Vad man menar med ersättningsteologi är inte så självklart men det är självklart att man inte vill vara ersättningsteolog. Lyckas man stämpla någon som en ersättningsteolog – på rätta eller felaktiga grunder - så har man redan vunnit diskussionen. Ett tydligt exempel är när Johanna Andersson och Annika Borg demagogiskt använder orden ersättningsteolog, palestinier och hatpredikant i sin artikel mot Mitri Rahebs bok. Denna kombination väckte alla fördomar så till och med Expressen vädrade en skandal.

Utan några ambitioner att vara heltäckande vill jag försöka analy-

sera en del begrepp som används. Vissa påstående kan upplevas provocerande men jag tror att det är viktigt att ta ut svängarna för att ge utrymme för en öppnare diskussion. Jag är villig att ta tillbaka flera av åsikterna om det finns goda argument för motsatsen.

I Judendomen

Inom traditionell ortodox judendom finns en form av treenighet, som av en stor del av judar anses samman-

”Allra känsligast är det vilka ord vi använder om Israel och judar”

fatta vad judendom i sin helhet består av. Det är religionen, folket och landet. Olika grupper sätter olika fokus på de tre delarna men för traditionell judendom finns alla tre delar på något sätt med.

1. Religionen

Religion och tradition är inflätade i varandra. Det finns judar som anser sig som icke religiösa men som ser renhetsföreskrifter, sabbat och högtider, mitzvot (religiösa föreskrifter) etc som en del av den kulturella tradition som är omistlig för den judiska identiteten. Man kan vara liberal i efterlevnaden av föreskrifterna men håller dem ändå i hög aktning (inte alls olik den sekulariserade svenskens relation till kristendomen). De fromma (haredim) har självklart en religiös världsbild med en transcendent Gud som kräver efterlevnad av föreskrifterna men som också beskyddar och i sin nåd förlåter. Man talar ofta om att judendom mera

är en ortopraxi (rätt handlande) än en ortodoxi (rätt lära), Målet är att leva enligt Guds vägledning (Torah) snarare än att i västerländsk mening intellektuellt omfatta vissa förelagda trosutsagor.

Judendom under Jesu tid såg mycket annorlunda ut än den rabbiniska judendom, som idag är förhärskande bland judar som bekänner sig till en religiös identitet. En viktig del av det judiska handlade om ritual som var förknippade med templet i Jerusalem. Lika viktigt som att hålla Torahns etiska levnadsråd (mitzva) var det att offra på rätt sätt. När templet förstördes föll hela den rituella delen i praktiken bort. En ny form av judendom växte småningom fram med fokus på skrifter och skrifttolkning. Rötterna fanns främst i fariseismen men efter templets fall renodlades denna form av judendom. Den enda gruppen som överlevde templets fall, vid sidan av den rabbiniska judendomen, var kristendomen.

Det är därför ett viktigt konstaterande som dokumentet "Guds vägar" från 1988 gör när man påpekar att man inte kan säga att kristendomen är en dotterreligion till judendomen, utan snarare en syskonreligion. Tyvärr verkar det i många av diskussionerna idag som om kristendomen skulle ha utgått från rabbinisk judendom. Så är inte fallet, utan både rabbinisk judendom och kristendomen utgår från en religion som till stor del är ritualfromhet. Redan detta faktum gör att begreppet "ersättningsteologi" blir problematiskt. Lika mycket som kristendomen ersätter judendomen på Jesu tid så ersätter även rabbinisk judendom judendomen på templets tid. Samtidigt är både rabbinisk judendom och kristendom en kontinuitet av judendomen på Jesu tid.

2. Folket

Abraham blev utvald av Gud i syfte att alla folk skall bli välsignade. De hebreiska skrifterna handlar till stor del om israeliterna och senare om det judiska folket. Men redan inom

de hebreiska skrifterna bryts en etnisk/genetisk syn på folket ned. Tamar och Rut är två exempel för hur icke etniska israeliter blir stammödrar till de efterkommande som lever i Guds förbund. Också Jesus understryker att vem som är Abrahams barn inte handlar om etnicitet ("efter köttet").

Etnicitet är alltid mycket svårt – för det mesta omöjligt – att definiera. Det ser vi inte minst i dagens diskussion hos oss om vem som skall räknas som svensk. Genom historiens vindlingar har alla folkslag blandats – inte minst i ett område som Mellanöstern med ständiga invasioner och folkvandringar. Då blir det en svår fråga att besvara vem som kan definieras som jude. I dagens Israel kan man – helt naturligt – inte komma fram till en enhetlig definition på vem som skall räknas som jude. Den ortodoxa definitionen är den klassiska som härstammar från tidig rabbinisk tid; en jude är den som är född av en judisk mor. I definitionen finns varken någon religiös eller geografisk aspekt annat än att även den som konverterat genom en ortodox rabbin kan räknas som jude. Staten Israel däremot använder nazisternas definition av jude; den som i två generationer bakåt har en jude i sin släkt skall räknas som jude. Logiken är att den som under nazitiden blev förföljd för att vara jude skall också kunna få skydd av staten Israel.

Det hävdas ibland att det inte är genetiken, utan den upplevda identiteten som avgör om man är jude eller inte. Också detta argument är idag svårt att försvara. Den stora majoriteten av över en miljon invandrade "judar" från f.d. Sovjetunionen, som kommit till Israel sedan 1988, har aldrig haft någon judisk identitet. Men Israels lagar gjorde det möjligt för dem som hade någon jude i släkten att lämna Sovjetunionen och resa till Israel. Dessa utgör idag över en femtedel av judarna i Israel. Många har i Israel fått en judisk identitet medan andra, tillsammans med många israeler från den yngre generationen bestämt tar avstånd från en judisk

identitet och ser sig själva enbart som israeler. Just nu pågår en het diskussion mellan över-rabbinatet och Knesset i denna fråga. Frågan handlar om hur de hundratusentals immigranter från Öst-Europa vilka inte räknas som av över-rabbinatet som judar skall klassificeras. De är israeler men har inte en religiös status som judar.

3. Landet

Trots att judarnas relation till landet Israel ofta ses som en självklarhet är det omöjligt att beskriva hur denna relation konkret ser ut. I de rabbiniska skrifterna finns allt från att en jude som lever utanför landet Israel är att räkna som en hedning till att Guds löften uppfylls varhelst judarna lever enligt Torah. I de judiska liturgierna har man bett om att få återvända till landet Israel men, förutom ett par undantag, har bönerna inte resulterat i någon form av politisk ambition att grunda en judiska stat. Drömmen om Israel kan förliknas med en traditionell kristendoms dröm om himlen – en utopi att längta efter men knappast något politiskt program. Återvändandet till landet Israel och upprättandet av en judisk stat har förknippats med Messias ankomst – något att be om och vänta på men inte att agera för. Därför tog också den stora majoriteten av de religiösa judarna bestämt avstånd från den sekulära sionismen. Fortfarande förhåller sig en stor del av ortodox judendom negativ till staten Israel, som i de mest radikala kretsarna ses som en skymf mot Messias. Även om den religiösa sionismen har vuxit sedan sexdagarskriget så är stödet för staten Israel betydligt bredare representerat bland sekulära än bland religiösa judar. Många har hävdade att sionismen är Israels religion i dag – inte judendom, alltså en politisk ideologi med religiösa inslag snarare än en religiös ideologi med politiska konsekvenser.

Judendom – kristendom

1. Religionen

Kärnfrågan i relationen mellan ju-

dendom och kristendom är frågan om i vilken mån det Guds förbund med det judiska folket fortfarande är giltigt efter Kristus. Innebär det nya förbundet att det gamla har upphävts? Det finns flera exempel i kyrkohistorien som hävdar att så är fallet. Dokumentet "Guds vägar" är ödmjuk i frågan och konstaterar att Nya Testamentets utsagor är helt eller delvis öppna för olika tolkningar. Därmed är "Guds vägar" försiktigare än Kyrkans Världsråds uttalande som säger klart att Guds förbund med det judiska folket äger fortsatt giltighet. Ytterst är detta en kristologisk fråga. Ändrade någonting för judarna i och med Kristus eller kom Kristus för enbart hedningarnas skull? Handlar frälsningsbudskapet enbart om icke-judar eller är judarna inkluderade i det nya förbundet. Om de är inkluderade; är de det i egenskap att vara judar eller är de det i Kristus? Det är en fråga som vi knappast kan besvara men vi måste kunna diskutera den seriöst utan att oreflekterat använda invektiv som "ersättningsteologi" för dem som vågar ställa frågan.

Vi måste också utöka vår kunskap om den rabbiniska judendomen. Allt för ofta talar man som om dagens judendom entydigt skulle vara den judendom som Jesus var en del av. Både från dem som är kritiska till judendomen och dem som talar om judendom i positiva termer hörs fördomar som bottenar i okunskap om hurudan judendomen idag ser ut. Ett fördjupat studium av judendomen skulle öppna möjligheterna till en fruktbar diskussion som inte genast kapsejsar i en politisk debatt om staten Israels politik. Vad säger de rabbiniska skrifterna och senare judiska tolkningar om förbundet, folket och landet?

2. Folket

I Sverige och hela Europa pågår en debatt om nationalitet och etnicitet. De flesta förfasar sig över de exklusiverande nationalistiska rörelserna som just nu sprider sig med nationalchauvinismen och främlingshat. Men om vi ser på Israel med samma

kriterier så får vi ingen vacker bild. Politiken som förs i Israel idag är definitivt en exklusiv nationalismen. Palestinierna, som ofta befunnit sig längre tid i området än judarna görs till främlingar för att de inte uppfyller det judiska etnicitetskravet.

Jesus är jude men han bryter de etniska gränserna för att uppfylla Guds löfte till Abraham om att välsignelsen skall nå alla folk. I Rom 4:13 säger Paulus att löftet till Abraham är att skall ärva världen – inte bara landet. En viktig del av judarnas kritik mot Jesus är just det att han inte håller sig inom de etniska ramarna; han använder samaritana som det goda exemplet, han botar den romerska officerens tjänare, visar barmhärtighet mot den kananeiska kvinnan etc. Och Paulus fortsätter på samma tema och talar om att skiljemuren mellan judar och hedningar är riven, om att här inte längre är jude eller grek... Paulus talar visserligen med stor respekt om judarna på flera ställen i breven men det finns hur många texter som helst om en inkluderande öppning för alla folk. Etnicitet är inte längre något kriterium för förbundet.

3. Landet

Det är ingen tvekan om att traditionen om landet lever kvar bland judarna men att överföra denna tradition till en politisk-juridisk enhet enligt 1800-talets nationalistiska idéer är både anakronistiskt och stridande mot Nya Testamentets budskap. Guds rike är inget territoriellt rike.

Inget av det jag skrivit kan användas som argument för anti-sionismen, anti-judaismen eller anti-semitismen. Jag ser inga argument att degradera judendomen som en levande Guds-given religion eller något som enbart borde höra till historien. Tvärtom anser jag att kristendomen har blivit mycket fattigare på grund av dålig kunskap om judendom och skulle gärna se mera undervisning och studier i rabbinisk judendom. Där finns oerhört mycket som vi som kristna har att lära oss. Men jag vänder mig emot att se rabbinisk judendom som

moderreligion till kristendom i stället för "syskonreligion". Jag vänder mig också emot en oreflekterad användning av ordet "ersättningsteologi" som ett skällsord. Kristendomen ersätter inte judendom men Kristus är en uppfyllelse av Guds förbund och löften i de hebreiska skrifterna. Hur dagens judendom står i relation till det uppfyllda förbundet kan jag inte säga annat än vad Paulus säger i frågan i Rom 11: "Aldrig kan någon utforska Guds beslut eller spåra hans vägar." Därmed är det också sagt att den judiska religionen skall mötas med all respekt och vördnad.

Jag erkänner att jag över huvud taget har svårt med begreppet etnicitet; svensk liksom judisk och palestinsk. Historien talar emot alla "rena raser". Samtidigt är det inte svårt att se att etnicitet har en avgörande betydelse för känslan av tillhörighet och identitet. Men när den identiteten drar gränser för rättigheter och människovärde så blir den av ondo. Etnicitet blir den andra sidan av myntet rasismen.

Jag påstår inte att judarna inte skulle ha rätt att leva i sitt traditionella land men jag vänder mig mot den exklusiva nationalismen som Israels nuvarande politik och många s.k. Israel-vänner företräder.

Slutligen vill jag beklaga att dessa frågor har fått så stort utrymme i diskussionerna kring Mitri Rahebs bok "Tro under ockupation: palestinsk bibeltolkning". Det finns också många andra utmanande frågeställningar som vi behöver fundera vidare över; Vad är makt? Vad innebär kreativ motstånd för oss? Vad är imperiets påverkan i våra liv? Likasom man brukar säga att det mest personliga är det mest allmänna kan vi också säga att det mest kontextuella är det mest allmänna.

HÅKAN SANDVIK

Präst i Svenska kyrkan, Strängnäs stift

Noter

1 Tidigare artiklar publicerades i nummer 4-2015, "Hur många bollar kan vi hålla i luften?" av Helene Egnell och i nummer 5-2015, "Om att inte svika judar och palestinier av Anna-Karin Hammar.